

סקר עצים קשישים בשומרון המרכזי ובארץ בנימין*

חנן ערמוני ואבי שמידע

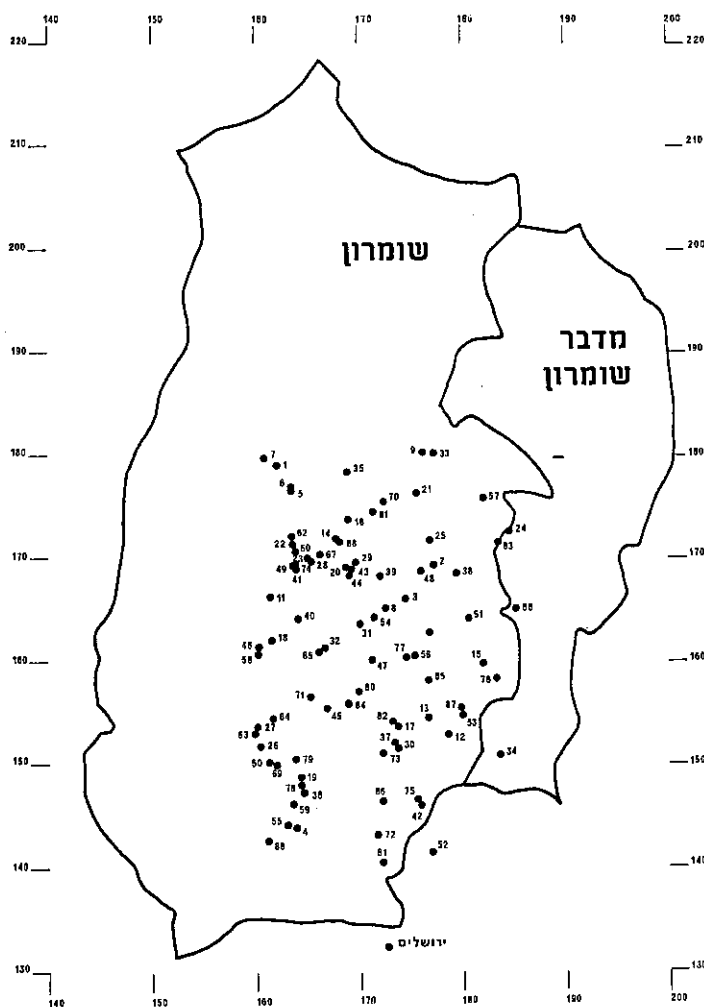
התוכן

- פרק א - הקדמה: השטח הנסקר, שיטות העבודה
- פרק ב - טבעי או נסוע? מגוון המינים של העצים הקשישים והקשר שלהם לכפרים
- פרק ג - צומח שיא או חורשות יוצאות דופן? מיקום האתרים והתלכדותם לגורמי הסביבה
- פרק ד - "תחת אלון ולבנה ואלה". תפוצה ושלטון של מיני העצים באתרים הנסקרים
- נספח - רשימת האתרים ותיאורם (בתוספת טבלת האתרים; לכל אתר ציון נ.צ., גובה וקודים של מאפייני גידול).

פרק א - הקדמה

המטילל בשבילי הארץ, בפרט בשומרון, אינו יכול להתעלם מאותם אתרים "מסתוריים למחצה" הפזורים בכל פינה - "קברי שיח" בשמם המקובל. אותם בתי-תפילה, אשר ליד רבים מהם גדלים עצים גדולים ומעניינים, יחודיים מאוד לנוף שבו הכריתה והרעיה הם מעשה של יומיום גם בתקופתנו. אגדות רבות נקשרו באותם מקומות ובשמותיהם; מהן אגדות של מקומיים, המתובלות במיטב הווי המזרח, ומהן אגדות של טיילים, מדריכים וחוקרי הארץ, אשר המשותף לכולן הוא העדר בולט של מחקר שיטתי ומסודר אודות האתרים הללו. סקר זה בא לענות על חלק מן השאלות הבסיסיות הקשורות לעבר, להווה - ואנו מקווים שאף לעתיד - של פנינות נוף אלו.

* מחקר זה מומן בחלקו על-ידי משרד המדע. תודתנו לגידי נאמן על עזרתו בנושא. תודה מיוחדת ללודמילה שירמן אשר בנתה בסיס נתונים ממוחשב לחומר, וערכה את האנליזות והנתונים הסטטיסטיים.

אלור ד-1: מפת האתרים ומיקומם

השטח הנסקר

מסיבות טכניות - בעיקר של גישה - נקבעו גבולות הסקר בין שכם בצפון לירושלים בדרום, בין קווי רוחב 140-180 לבין קווי אורך 160-185 (רשת ישראל). בתחום זה הוגדרו כיעדים, כל המקומות המסומנים במפה כקברי שיח' או הנקראים בשם "סג'רה" (חורשה בערבית), וכן מקומות אחרים, לא מסומנים, שהיו ידועים לנו. בשיטה זו (טבלה 1) נרשמו בכל השטח הנסקר 175 אתרים. במהלך הסקר הסתבר כי, כ-23% מן האתרים קיימים על המפה בלבד ומאלו הקיימים בשטח - כ-29% הם אתרים ללא עצים. 6 אתרים לא נסקרו מסיבות טכניות. ממצאי סקר זה מתייחסים, אם כן, ל-88 אתרים הקיימים בשטח ובהם עצים. כנספח 1 מופיעה רשימת כל האתרים שנסקרו.

טבלה 1: פירוט האתרים הנסקרים

סוג האתר	מספר מוחלט	%
אתר אשר אינו קיים בשטח	40	22.9
אתר קיים ללא עצים	41	23.4
אתר קיים עם עצים	88	50.3
לא נסקר	6	3.4
סה"כ	175	100

אופי האזור

אזור הסקר כולל ברובו את אזור השומרון המרכזי והדרומי, ארץ בנימין ומדבר שומרון.

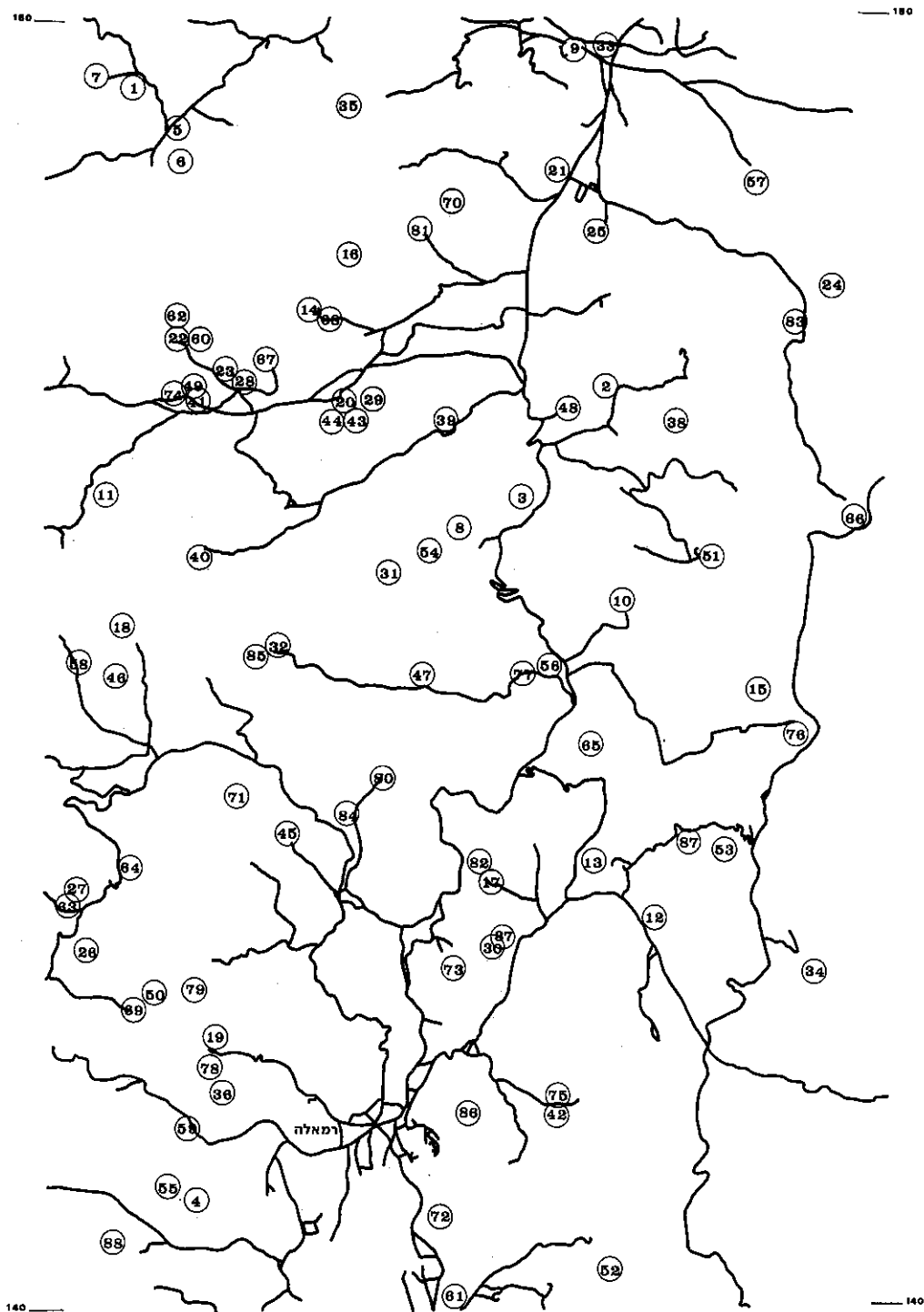
השומרון המרכזי – האזור הסמוך להר גריזים. מאופיין בסלעי גיר קשה מגיל איאוקן. מדרום וממערב להר מצוי אזור של גבעות מעוגלות הבנויות סלעי קירטון מגיל סנון. באזור זה מופיע הקירטון בצורתו המקורית ואינו מכוסה שכבת נארי.

השומרון הדרומי – אזור מבותר של סלעי גיר ודולומיט מגיל קנומן-טורון. פסגתו בהר חצור – 1016 מ'. האזור מאופיין בשברי רוחב רבים, היוצרים לחילופין עמקים פנימיים ורכסים.

ארץ בנימין – חבל ארץ שטוח למדי בין הר חצור לירושלים, בנוי על סלע גיר מגיל קנומן-טורון, מאופיין בעמקים נרחבים, יחסית לאזור ההר. מדבר שומרון – אזור המדרונות המזרחיים של שומרון. בנוי גם הוא סלע גיר מגיל קנומן-טורון. בשל הירידה החרפה לבקעת הירדן, מתאפיין במפל משקעים חריף על פני שטח קטן יחסית.

קרקעות השומרון דומות למדי לאלו של הרי יהודה, הגליל והכרמל. בשומרון מצויים טיפוסים שונים של קרקעות טרה-רוסה ורנדזינה, בהתאם למסלע, לאקלים ולתבליט. האקלים בשומרון הוא ברובו אקלים לח עד לח למחצה. במורדותיו המזרחיים של החבל, המהווים את אזור המעבר אל בקעת הירדן, שורר אקלים צחיח למחצה, ההופך לאקלים צחיח-ערבתי ככל שמתקרבים אל בקעת הירדן. הממוצעים השנתיים של טמפרטורה נעים בתחום של 17°C – 19°C . סמוך לבקעת הירדן הטמפרטורה גבוהה יותר. בפסגות השומרון יורד שלג בממוצע רב שנתי של כ-5 ימים בשנה.

האדם – למעט הערים רמאללה, אל-בירה ושכם אין בכל השטח ישובים רבי אוכלוסין. עקב מיעוט האדמות החקלאיות ומבנהו המבותר של האזור, נוצר דגם של התיזשבות כפרית, כמעט תמיד על-גבי שלוחות ורכסים, בעוד העמקים נשמרים לגידול תבואות. על-פי רוב מנוצל כל השטח הראוי לעיבוד חקלאי גם במדרגות הר ובין הטרשים. תופעה זו, וכן הרעיה האינטנסיבית, גרמו למראהו ה"קרח" של השטח.

איור ד-2: מפה גיאוגרפית מפורטת של שטח העבודה ומיקום האתרים.

שיטת העבודה

כל אתר נסקר פוזית.

בכל אתר נאספו הפרטים הבאים: שמו ותיאורו הכללי (עם מבנה, ללא עצים, אתר פעיל וכדומה), מצבו ומעמדו כיום.

נתוני שטח: נ.צ. רשת ישראל (6 ספרות), רום במטרים, הצומח, נוף כללי, בית-הגידול, סלע, קרקע, מפנה, שיפוע.

בכל אתר נמדד כל עץ לפי הפירוט הבא: סוג, מין, גובה בס"מ, מס' גזעים לצמח, עובי גזע ראשי (150 ס"מ מן הקרקע).

הביצוע: אביב קיץ '85, בסיועם הפעיל והמסור של אנשי ביס"ש עפרה. קשילי הגישה לחלק מן האתרים וכן פוזורים בשטח, חיבו עזרה רבה וכושר תמרון לא שגרת, ועל כך נתונה תודתי לכולם.

הצילומים: הצילומים בוצעו בחורף, והעצים הנשירים מופיעים, איפוא, ללא עלים. ברוב התמונות המצורפות מופיע מוט מדידה באורך 7 מ', המשמש כקנה-מידה.

פרק ב - טבעי או נטוע? מגוון המינים של העצים הקשישים

מגוון המינים המופיעים כ"עצים קדושים" גדול בהרבה ממה שיכולנו לשער לפני עריכת הסקר.

טבלה 2 - רשימת המינים והתפלגותם, מידת הימצאותם ו"שלטונם" על האתרים

שם העץ	מס' העצים שנסקרו	% העצים
1 אגס סורי	7	.6
2 אורן הסלע	159	12.9
3 אורן ירושלים	44	3.6
4 אלה אטלנטית	113	9.1
5 אלה א"י	50	4.0
6 אלת המסטיק	39	3.2
7 אלה ספורט	1	0.1
8 אלון מצוי	568	46.0
9 אלון תולע	3	0.2
10 אשחר א"י	13	1.1
11 ברוש מצוי	4	0.3
12 זית אירופי	50	4.0
13 חרוב מצוי	66	5.3
14 מיש דרומי	5	0.4
15 עוזרר קוצני	35	2.8
16 פיקוס התאנה	7	0.6
17 צלף קוצני	1	0.1
18 קטלב מצוי	13	1.1

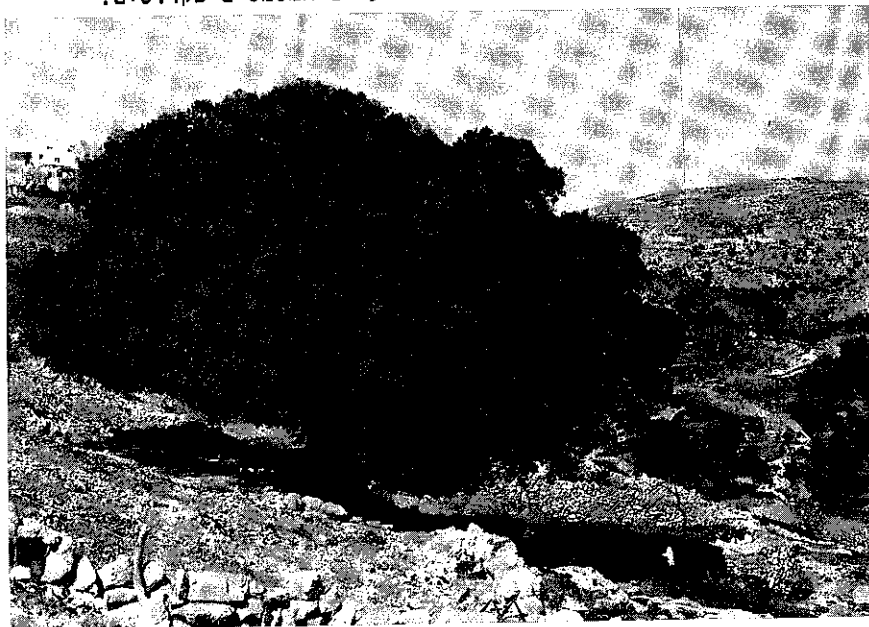
שם העץ	מס' העצים שנסקרו	% העצים
19 רימון מצוי	32	2.6
20 שלזף מצוי	3	0.2
21 שקד מצוי	9	0.7
22 תות לבן	5	0.4
23 תות שאמי	6	0.5
24 תמר מצוי	2	0.2
	1235	100%

מעיון בטבלה 2 עולה כי:

א. מגוון המינים גדול למדי וכולל כמעט את כל העצים הטבעיים והתרבותיים-חקלאיים המצויים בשטח.

ב. בולטים בהעדרם - בר-זית בינוני ולבנה רפואי, הנפוצים בשטח אך אינם מופיעים כעצים מקודשים. קשה, אמנם, להסביר את העדרו של הבר-זית, אך העובדה שהלבנה נעדר מהרשימה מחייבת הסבר.

האחרון הוא עץ אשר אינו נאכל על-ידי בהמה ואף אינו מתאים להסקה או בניין, ולכן שרד, בדרך-כלל, גם במקומות שבהם לא נותרו עצים אחרים. הלבנה אף מופיע ברשימה ליחודית בתנ"ך, שבה נזכרים מיני עצים המשמשים כקדושים:

איור ד-3: אלון מצוי ענק סמוך לכפר דיר-ג'ריר (אתר מס' 12)

"על ראשי ההרים יזבחו ועל הגבעות יקטרו תחת אלון ולבנה ואלה..." (הושע ד', 13). לאור כל הנאמר, אך טבעי היה למצוא את הלבנה במקום נכבד ברשימת המקודשים. אך הדבר אינו כך וההסבר, הנשמע בפלי המקומיים, נעוץ בצלפת פרי העץ

שהיא רעילה ועל כן נחשב העץ כמקולל בידי שמים ואינו יכול להיכלל במניין העצים הקדושים.

סיבה אפשרית אחרת, המעניינת אף היא: הלבנה הנזכר בתנ"ך אינו אותו עץ המוכר לנו כיום בשם זה, אלא עץ אחר!

ג. העץ השולט, הן במספרים המוחלטים והן בשלטון באתרים, הוא האלון המצוי.

ד. המינים הנפוצים הבאים בתור ברשימה, אחרי האלון המצוי, הם אורן הסלע ואלה אטלנטית, אך בהתחשב בעובדה שאורן הסלע מופיע באתר אחד בלבד, ואלה אטלנטית ב-3 אתרים המרוכזים באיזור אחד, מדרום וממזרח לשכם – יש לראות נתונים אלו כחסרי משמעות ממשית לגבי רוב השטח.

ה. יש להתייחס על כן לחרוב כאל שני ברשימת העצים בקברי שילה. נתון זה מפתיע במקצת והדיון על כך יורחב בסעיף אחר.

מסקרנת ביותר היא השאלה, האם מסתכמת מעורבות האדם בבחירת העץ ובטיפוחו או שמא נדעו עצים אלו, או חלקם, ליד האתר המקודש.

טבלה 3: התפלגות עצים באתרים המצויים בתוך כפרים

שם העץ	עליה (+) או ירידה (-) בכמות ביחס להתפלגות הכללית (טבלה 1)	מספר מוחלט	% יחסי
אורן ירושלים	-	1	1.4
אלה א"י	+	4	5.4
אלה המסטיק	-	5	6.8
אלון מצוי	-	25	33.8
ברוש מצוי	+	4	5.4
זית אירופי	-	1	1.4
חרוב מצוי	+	15	20.3
מיש דרומי	+	1	1.4
עוזרר קוצני	-	2	2.7
פיקוס התאנה	+	2	2.7
רימון מצוי	+	1	1.4
שזף מצוי	+	3	4.1
שקד מצוי	+	2	2.7
תות לבן	+	3	4.1
תות שאמי	+	3	4.1
תמר מצוי	+	2	22.7
		74	100.0

מעיון בטבלה 3 עולה, כי התפלגות העצים הגדלים באתרים בתוך כפרים, שונה לחלוטין מזו הקיימת מחוץ להם.

ניתן לאפיין את השינוי בשתי קבוצות עיקריות:

ה"תרבותיים" – קבוצת עצים המשמשים במשק האדם, כמו: ברוש, חרוב, מיש, תאנה, I רימון, תות, שקד, תמר.

II ה"טבעיים" - שאינם משמשים כמשק האדם וידועים כעצי חורש.
מטבלה 3 עולה, כי בקבוצת ה"תרבותיים" קיימת עליה בנוכחות באתרים בתוך כפר, לעומת ההתפלגות הכללית; ואילו בקבוצת ה"טבעיים" קיימת מגמה הפוכה - ירידה בנוכחות בתוך כפרים.

איור ד-4: שיזף מצוי ענק בקבר שליח' ערורה (אתר מס' 32)

למרות האמור לעיל, עדיין בולט אלון מצוי (כ-34%) גם ברשימה בתוך כפרים, ובניגוד למגמות שהוצגו לעיל, קיימת "הגברת נוכחות" של אלה ארץ-ישראלית בתוך כפרים וכן ירידה בנוכחות עצי זית.

טבלה 4: רשימת עצי אלון מצוי ואלה ארץ-ישראלית הגדלים בתוך כפרים - ומקומם

מס' סדרורי	שם האתר	נ.צ.	שם העץ
1	נבי יושע	16491696	אלה א"י
2	נבי עוזר	17671714	אלה א"י
3	שליח' אל-מונדר	17581684	אלה א"י
	שליח' אל-מונדר	17581684	אלה א"י
4	א-שליח' סריא	17431657	אלון מצוי
	א-שליח' סריא	17431657	אלון מצוי
	א-שליח' סריא	17431657	אלון מצוי
5	דיר-ג'ריר	17841525	אלון מצוי
6	יברוד	17341534	אלון מצוי
7	עין-יברוד	17351513	אלון מצוי

פרק ג - צומח שיא או חורשות יוצאות דופן? מיקום האתרים והתייחסותם לגורמי הסביבה

בנסיון לאפיון גורמי סביבה הקשורים לאתרים, נבחנו הגורמים הבאים: קרקע ומסלע, מיקום יחסל בשטח, רום, מעלינות.

טבלה 6: מיקום האתרים לפי קרקעות

סוג הקרקע	מס' אתרים	%
טרה-רוסה	60	68.2
רנדזינה	26	29.5
גרומוסול	1	1.1
אחר	1	1.1
	סה"כ 88	100.0

מעיון בטבלה 6 עולה, כי מרבית האתרים ממוקמים על-גבי קרקע טרה-רוסה וכן על רנדזינה, וכמעט שאין אתרים על גבי קרקעות אחרות. בהשוואה למפת קרקעות השומרון (מפה 2), ניתן לראות, שטרה-רוסה ורנדזינה מרכיבות את מרבית אדמות השומרון ורק בעמקים נמצאת קרקע גרומוסול. מנתונים אלו ניתן לומר, על דרך השלילה, כי אין בעמקים אתרים על גבי קרקע גרומוסול. ההסבר ההגיוני לכך: העמקים מנוצלים ב-100% לצרכי חקלאות ואין בהם מקום ל"מותרות" מסוג זה. (נתון זה עולה גם מטבלה 7 בהמשך).

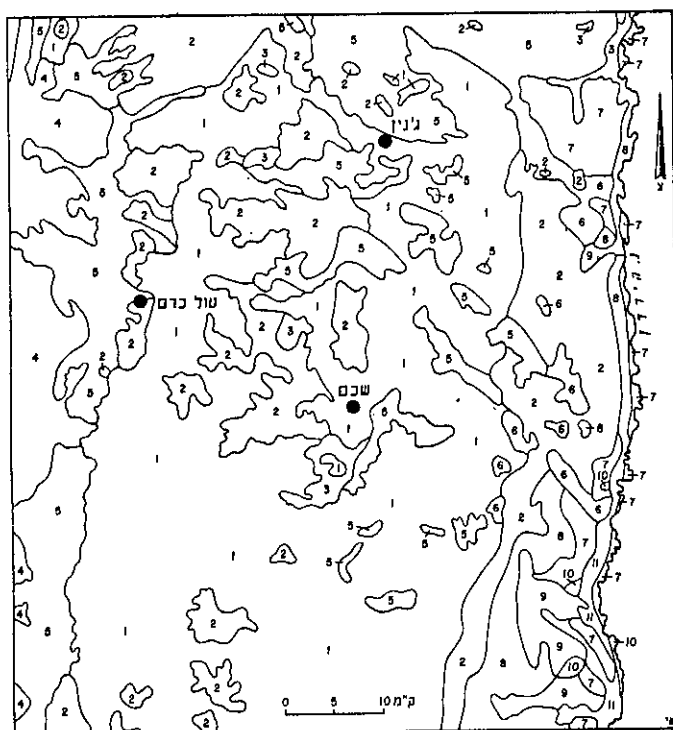
טבלה 7: התפלגות האתרים לפי מסלע

סוג הסלע	מס' אתרים	אחוז
גיר דולומיט	62	70.5
קירטון חוואר	25	28.4
אחר	1	1.1
	סה"כ 88	100.0

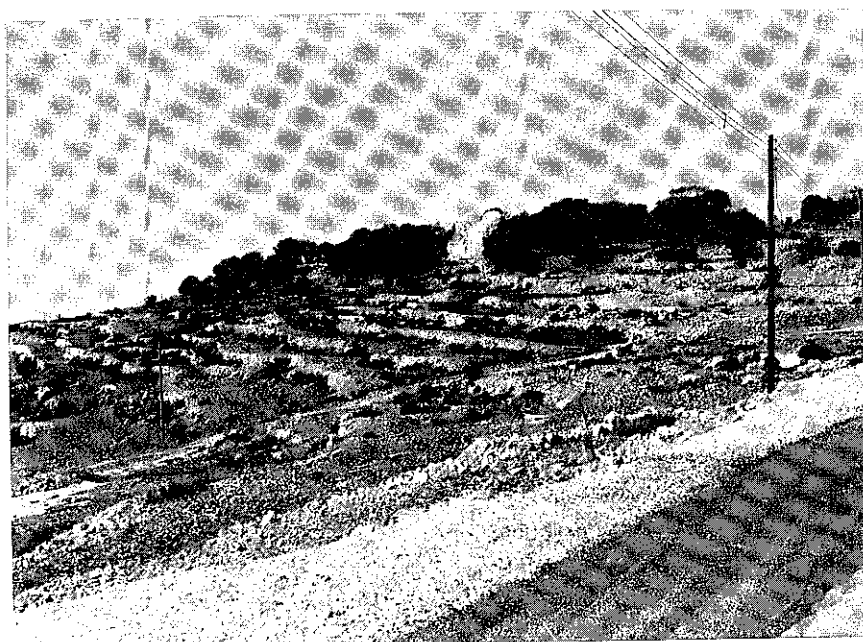
התמונה המתקבלת מעיון בטבלה 7, מצביעה על דמיון כמעט מלא לטבלה 6, ויש להניח כי אף המסקנות שאפשר ללמוד ממנה - דומות.

קרקעות שומרון:

1. טרה רוסה ורנדזינה
2. רנדזינה כהה ורנדזינה בהירה
3. רנדזינה בהירה קירטונית
4. איזור קרקעות החמרה בשרון.
5. גרומוסול.
6. קרקע חומה-כהה גרומוסולית
7. סיורוזיום גירי גבסי, ובגאון הירדן - קרקע אלובית חומה
8. ליתוסול חום וליתוסול מדברי רנדזיני
9. קרקע חומה אלובית
10. סולונצ'ק
11. מדברי אלוביום גס

איור ד-6: מפת קרקעות השומרון

איור ד-7: חורשת אלונים גדולה בשיח' קטרוני כפול הכיפות (אתר מס' 84).

טבלה 8: מיקום האתרים היחסי בשטח - לפי מפנים

המפנה	מס' אתרים	אחוז
צפון	23	26.1
מזרח	7	8.0
דרום	14	15.9
מערב	11	12.5
מישור	5	5.7
כלפה	28	31.8
	סה"כ 88	100.0

טבלה 9: התפלגות גובה העץ (בס"מ) ביחס למיקום האתר בשטח

גובה עץ בס"מ	צפון	מזרח	דרום	מערב	מישור	כלפה	
100-199	1 0 0	2 * 4 15.4	3 3 11.5	4 6 23.1	5 0 0	6 13 50.0	26 2.1
200-299	4 3.9	30 29.4	4 3.9	7 6.9	0 0	57 55.9	102 8.3
300-399	18 10.1	52 29.1	10 5.6	6 3.4	3 1.7	90 50.3	179 14.5
400-499	29 11.0	100 37.9	11 4.2	12 4.5	2 .8	110 41.7	264 21.4
500-599	22 10.7	73 35.4	11 5.3	7 3.4	4 1.9	89 43.2	206 16.7
600-699	33 20.9	51 32.3	7 4.4	9 5.7	2 1.3	56 35.4	158 12.8
700-779 26.9	20 20.3	24 9.3	11 6.8	8 1	2 .7	53 44.9	118 9.6
800-800	13 15.5	9 10.7	4 4.8	7 8.3	1 1.2	50 59.5	84 6.8
900-999	5 11.6	2 4.7	3 7.0	3 7.0	1 2.3	29 67.4	43 3.5
1000-1099	6 17.6	2 5.9	4 11.8	0 0	1 2.9	21 61.8	34 2.8
1100-1199	4	1	1	0	0	2	8

כִּיפָה	מִישׁוֹר	מַעֲרָב	דְּרוֹם	מִזְרָח	צִפּוֹן	גֹּבֵה עַץ בִּס"מ	
25.0	0	0	12.5	12.5	50.0		6.
2	0	2	1	1	1	1200-1299	7
28.6	0	28.6	14.3	14.3	14.3		0.6
5	0	0	0	0	1	מַעַל 1300	6
83.3	0	0	0	0	16.7		0.5
577	16	67	70	349	156	סֶה"כ	1235
46.7	1.3	5.4	5.7	28.3	12.6		100.0

* מספר מוחלט

** אחוז העצים בקטגוריה, מכלל שש קטגוריות המיקום

מעיון בטבלאות 8 ו-9 עולה כי:

א. מרבית האתרים ממוקמים בכיפת ההר; מספר האתרים השני בגודלו מצוי במפנה הצפוני.

ב. מיעוט בולט של אתרים במישור.

ג. בכל המקרים - (בכל ערך של גובה העץ), המספר הגדול ביותר של עצים צומחים בכיפת ההר.

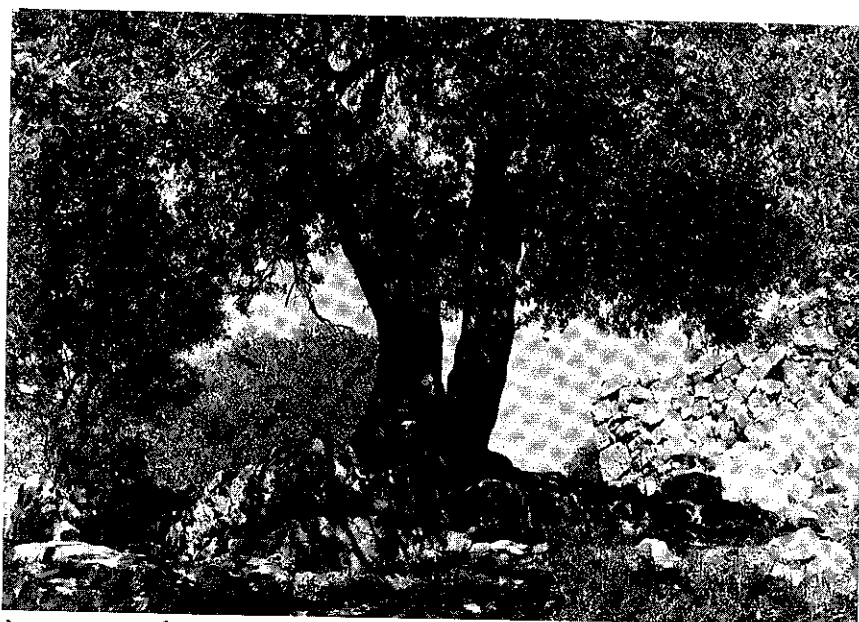
ד. עד גובה של 8 מ' לעץ - המספר השני בגודלו של עצים ממוקם במפנה המזרחי ומגובה 8 מ' ואילך - במפנה הצפוני.

ה. מכל האמור לעיל ניתן להסיק, כי רוב העצים גדלים בכיפות ההר וכן כי העצים הגבוהים יותר גדלים באתרים אלו.

נתון זה אינו תואם את הידוע לנו, שכן בית-הגידול הצפוני נוח יותר לעץ, בעיקר בתחום משק המים והקרינה הישירה. באזורים ים-תיכוניים אחרים בארץ, שבהם קיים חורש מפותח, מוכרת התמונה של צומח מפותח יותר במפנה הצפוני. על כן, היה סביר למצוא - בכל רמה זרמה של גובה עץ - עצים גבוהים יותר דווקא במפנה צפוני.

ההסבר הסביר היחיד לכך, המתקבל על הדעת, הוא הגורם האנושי. נראה כי מסיבות הקשורות בנפש האדם, נבחרו יותר אתרים על כיפת הר (טבלה 7), ובאתרים אלו (כעולה מטבלה 8), חל שינוי בתהליך הטבעי - שינוי המתבטא באחוז גבוה יותר של עצים גבוהים על כיפות הר מאשר במפנים צפוניים.

עובדה זו מהווה תימוכין להנחה, כי העצים המקודשים, כפי שהם מוכרים לנו כיום, "טופחו" בידי האדם באמצעים ישירים ועקיפים כגון: שמירה מפני רעיה, סילוק מתחרים ותוספת "חומרי מזון". אי לכך, אפשר להניח כי אין ללמוד מגודלם וצורתם של עצים אלו על אופיו וצורתו של היער הקדום שצמח באיזור. ולכן יש לראות בצומח זה חורשות יוצאות דופן ולא צומח שגור.

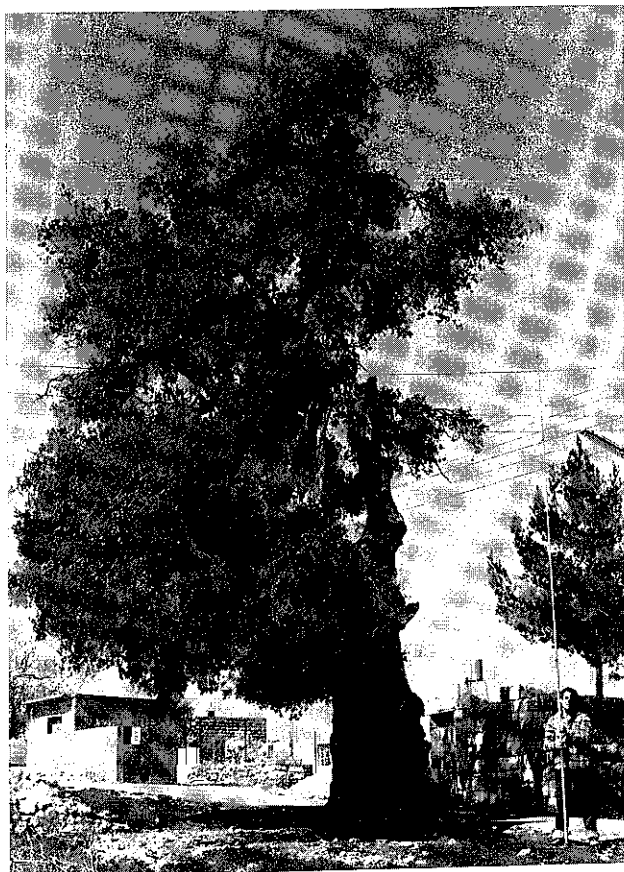
איור ד-10: אלון מצוי צומח על שרידי כנסיה ביזנטית ב'שליח' קטרוואני (אתר מס' 84)

- ו. עובדת היות המפנה הצפוני שני ברשימת מיקום האתרים (טבלה 7), מצביעה על היות העץ הגורם המשפיע השני בחשיבותו בבחירת האתר, שכן היתרון היחיד שניתן להעלות על הדעת בבחירה של אחד מתוך ארבעה מפנים (שאינם כיפת הר) הוא הימצאותם הטבעית של עצים גדולים ומרשימים יותר במפנה זה.
- ז. עובדת מיעוטם של אתרים במישור קשורה, כפי הנראה, לאדמתם הפורייה של העמקים, המנוצלים במלואם לחקלאות. אך טבעי הוא שהחקלאי, תושב האיזור, ישמיד את העץ בעמק ויבחר באתר מקודש במקום אחר. כל האתרים שנמצאו במישור ממוקמים בסמיכות רבה לדרך החוצה אותו.

טבלה 10: סמיכות למקומות פולחן קדומים

מס' מוחלט	%	
6	6.8	אתרים ע"ג במה עתיקה
22	25	אתרים ע"ג מבנה ארכיאולוגי מוגדר: כנסיה, בית-כנסת וכו'
60	68.2	אתרים ללא תלות במבנה ארכיאולוגי מוגדר
88	100%	סה"כ

מעיון בטבלה זו עולה, כי מרבית האתרים אינם ממוקמים על-גבי מבנה ארכיאולוגי מוגדר. דהיינו, לא ניתן לקשור באופן ישיר בין אתרים אלו לבין תקופות הקודמות לתקופה המוסלמית המאוחרת. 30% מן האתרים ממוקמים על-גבי מבנה ארכיאולוגי מוגדר, מתוכם רק 6 אתרים על-גבי במה. לדעתי, ניתן להסיק מכך, כי אין לראות את העצים הקדושים כתופעה היסטורית בלבד, אלא כתופעה קיימת לאורך הדורות, שרבים הסיכויים לפגוש כיום בשכמותה בצמידות לתפרוסת הישובית הנוכחית - בעוד אתרים ש"התרחקו" מסיבות שונות מתודעת התושבים כיום, סביר כי יישמרו פחות ופחות. בהקשר לכך, מעניין לציין את אתר מס' 5 (אל פנדוק), שבו ניתן לראות עץ תות גדול נוטה למות ותחתיו שתיל צעיר של תות, שניטע בידי התושבים לצורך "החלפת" העץ המקודש לכשימות.

תמונה ד-8: אלון מצוי ענק בכפר עין-יברוד (אתר מס' 30)

אתרים בסמוך למעינות

לגבי 5 אתרים בלבד (שהם כ-6% מכלל האתרים) נמצא קשר בין מיקומם לבין מעינות בסביבתם, לעומת עשרות רבות של מעינות, קטנים וגדולים, בדרגות שפיעה שונות, הפזורים בכל השטח הנסקר. כלומר - אין קשר בין אתרים אלו ובין בית-גידול לח.

הסיבה לכך נעוצה, כפי הנראה, באופי החקלאי של האיזור ובניצול הכמעט מלא של כל פיסת קרקע באיזור מעיינות לצרכי חקלאות (זהו הסיכוי היחיד של החקלאי לגדל ירקות).

לסיכום פרק זה

- א. סיבה עיקרית למקום האתר הוא מיקומו המיוחד על כיפת ההר.
- ב. סיבה משנית – עץ גדול ומרשים, בדרך-כלל במפנה צפוני.
- ג. בעקבות בחירתו של האדם במקום ופעילותו בו, הופכים העצים הסמוכים לאתר מטופחים וגדולים יותר מהעץ הטבעי, ועל כן אין לראות בהם נציגים של צומח שלא.
- ד. לא נמצא קשר בין מיקום האתר לבין הימצאות מעיינות בו.
- ה. לא נמצא קשר בין מיקום האתר לקרקע.

פרק ד - "תחת אלון ולבנה ואלה"

כאמור, על-פי טבלה מס' 1, מגוון המינים המופיעים כעצים קדושים הוא רב וכולל כמעט את כל העצים הטבעיים והתרבותיים שבאיזור, אולם כדי להסיק על מידת תפוצתם ו"מעמדם" החברתי נעזר בטבלה 11.

טבלה 11: תפוצה ושלטון על אתרים לפי מינים

שם העץ	מס' אתרים בהם מופיע המין לבד	% מכלל האתרים	מס' אתרים בהם שולט המין	% מכלל האתרים	מס' אתרים בהם מצוי המין	% מכלל האתרים
אגס סורי	0	0	0	0	3	3.4
אורן הסלע	0	0	1	1.1	.1	1.1
אורן ירושלים	1	1.1	1	1.1	5	5.7
אלה אטלנטית	0	0	1	1.1	2	2.3
אלה א"י	0	0	1	1.1	16	18.2
אלת המסטיק	3	3.4	4	4.5	6	6.8
אלה ספורטה	0	0	0	0	1	1.1
אלון מצוי	16	18.2	35	39.8	49	55.7
אלון תולע	1	1.1	0	0	2	2.3
ברוש מצוי	1	1.1	1	1.1	1	1.1
זית אירופי	2	2.3	5	5.7	.9	10.2
חרוב מצוי	10	11.4	11	12.5	32	36.4
מיש דרומי	2	2.3	.2	2.3	2	2.3
עוזר קוצני	0	0	0	0	16	18.2
פיקוס התאנה	0	0	2	2.3	5	5.7
צלף קוצני	0	0	0	0	2	2.3

שם העץ	מס' אתרים בהם מופיע המין לבד	% מכלל האתרים	מס' אתרים בהם שולט המין	% מכלל האתרים	מס' אתרים בהם מצוי המין	% מכלל האתרים
קטלב מצוי	0	0	0	0	4	4.5
רלמון מצוי	0	0	1	1.1	3	3.4
שיזף מצוי	2	2.3	.2	2.3	3	3.4
שקד מצוי	0	0	0	0	5	5.7
תות לבן	4	4.5	4	4.5	5	5.7
תות שאמל	3	3.4	.4	3.4	5	5.7
תמר מצוי	1	1.1	1	1.1	.2	2.3

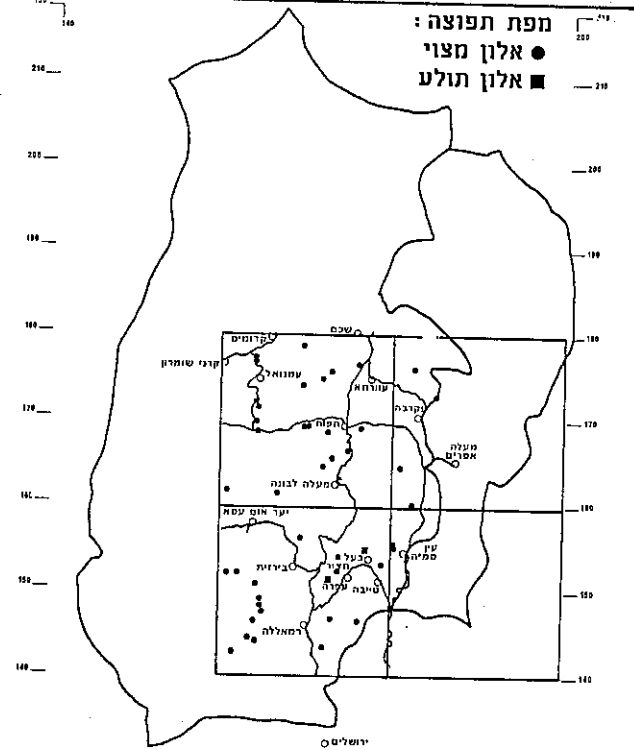
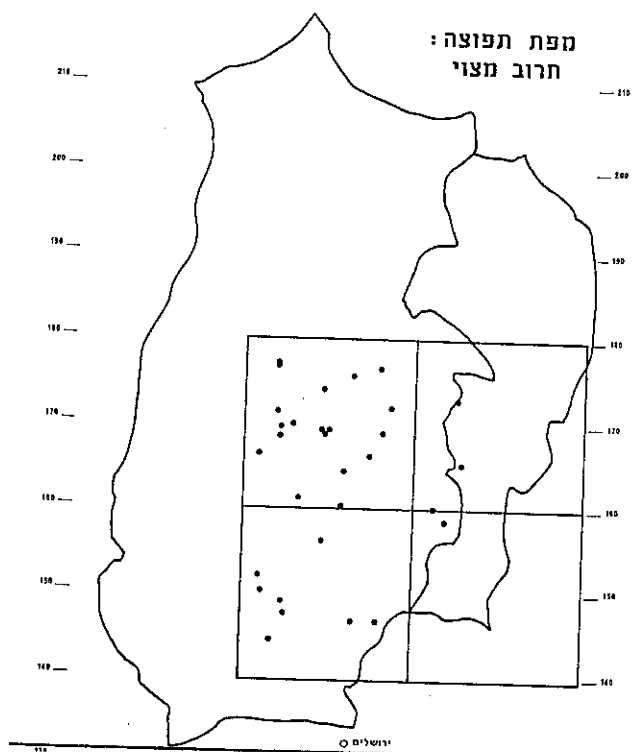
מטבלה 11 עולות המסקנות הבאות:

- א. **אלון מצוי** - הוא העץ מס' 1, הן לגבי מספר האתרים בהם הוא נמצא והן לגבי שלטון על אתרים (בעיקר לגבי אתרים שבהם הוא מופיע כמין יחיד) תפוצתו משתרעת במפוזר על פני כל השטח הנסקר (ראה מפה, איור ד-11).
- ב. **חרוב מצוי** - מס' 2 לגבי כל המדדים שנזכרו לעיל. עובדה זו מפתיעה ביותר, במיוחד לאור העובדה שעץ זה נפוץ בכל השטח (ראה מפה מס' 4) לרבות בגב ההר עצמו (הפרט הגבוה ביותר: 840 מ' מעל פני הים).

איור ד-13: חורשת חרובים ואלונים בגב ההר בכפר א-סויה (אתר מס' 3)

- ג. אלה ארץ-ישראלית ועוזרר קוצני מצוילים במספר רב יחסית של אתרים, אך אינם שולטים ואינם מופיעים לבדם. אלה ארץ-ישראלית: תפוצתה בכל השטח הנסקר (ראה מפה מס' 5).
- ד. מבין עצי החרבות, מוביל הזית האירופי בכל המדדים הנזכרים.

איור ד-14: אלה ארץ-ישראלית צומחת על גבי מבנה בשילה (אתר מס' 10)

מנתונים אלו ניתן להסיק, כי האלון המצוי הוא עץ עיקרי בחשיבותו באתרים אלו ושני לו החרוב. על-פי האמור בפרקים הקודמים, ניתן לומר, כי עצים אלו היו מצויים בשטח בתפוצה רבה וכפי הנראה "נבחרו" לתפקידם הן בשל תפוצתם והן בשל העובדה כי הם מגיעים לגודל מרשים דיו על-מנת לשרוד כעצים קדושים.

העובדה כי אלה ארץ-ישראלית ועוזרר קוצני מופיעים במספר רב יחסית של אתרים, אך אינם שולטים ואינם מופיעים לבד, מעידה, לדעתי, על כך שעצים אלו, שהיו בני לווייה לאלון ולחרוב, זכו להישרד בזכות העצים הגדולים ולא בזכות עצמם.

סיכום

התמונה המתקבלת מסקר זה היא, שאין לראות בעצים אלו שרידי חורש המליצגים את צומח השיא של השומרון. נראה כי אלו הם עצים שנבחרו בקפידה על-ידי האדם, כאשר ההעדפה הראשית היא מיקומם הגבוה, וההעדפה המשנית היא גודלם ומידת היותם מרשימים. העצים המועדפים הם אלון מצוי וחרוב - המפתיע בתפוצתו. נראה כי העדפות אחרות, כגון קרקע, מסלע או מקור מים, אינן "משחקות תפקיד" בבחירת האתר ובהיווצרותו.

נספח - רשימת האתרים ותיאורם

- א. האתרים מופיעים לפי סדר הא"ב, כפי שנכתב במפת 1:50,000 ישראל.
ב. בעמודת "גורמים" מופיעים הנתונים לפי קוד מספרי, כמפורט.

א' שלפוע	ב' מפנה	ג' קרקע	ד' סלע	ה' בית-גידול	ו' נוף כללי	ז' הצומח
1 מישור	1 צפון	1 טרה-רוסה	1 גיר	1 מצוק	1 מישור	1 חורש
2 מתון	2 מזרח	2 רנדזינה	2 דולומיט	2 סלע	2 גבעות	2 חורש
3 תלול	3 דרום	3 גרמוסול	2 קירטון	30%×3	3 הרים	3 בתה/ר"ש
4 תלול	4 מערב	4 לטוסול	חזואר	3 לח	4 עמק	4 מדברי
מאד	5 מישור	5 חמדה	3 חולי	4 מלחה	5 ואדי	4 ר"ש
5 מצוק	6 כיפה	6 חמרה	4 בזלת	5 אפיק	6 אחר	5 עשבוני
	7 אחר	7 אחר	5 מגמת	6 אחו	7 חוף ים	5 חד-שנתי
			6 אחר	7 אדמה	8 ביצה/	6 אחר
			7 כורכר	8 עמוקה	8 נחל	7 שיחיה/
				8 שדות		8 גריגה
				9 כפר		8 יער
				0 חולות		

- ג. יש לשים לב לכך שבנספח זה מופיעים רק אתרים שבהם נמצאו עצים. כ-29% אתרים נוספים נסקרו ללא עצים.

מס'	שם המקום	גורמים א ב ג ד ה ו ז	רום	נ.צ.
1	א-נבי-רבח	1 3 2 2 2 6 1	430	16201788
2	א-שילה' על	1 3 8 1 1 3 2	550	17711690
3	א-שילה' סריא	1 3 9 1 1 1 2	640	17431657
4	אום א-שילה'	3 3 8 1 1 3 2	760	16381435
5	אל-פנדוק	6 2 8 2 2 5 1	390	16331765
6	בלוטת שילה' על	6 3 8 2 2 3 2	440	16331763
7	בקה	4 3 2 1 1 4 2	410	16081794
8	ג'בל אל-מוציב	2 3 2 1 1 6 1	740	17241648
9	ג'מיע אל-עמוד	3 3 9 1 1 1 2	750	17591800
10	גמע א-יתם	3 3 8 1 1 5 1	690	17661624
11	גמע ארזה	3 3 8 1 1 3 2	430	16131659
12	דיר-ג'ריר	6 3 9 1 1 1 3	850	17841525
13	הר בעל חצור	3 3 8 2 2 6 1	1010	17651542
14	כפר זיתא	3 3 9 1 1 3 2	430	16761716
15	חורבת כולצין	3 3 2 2 2 6 2	840	18181595
16	חורבת עלם אל-הודא	1 3 8 2 2 3 2	630	16881734
17	יברוד	6 3 9 1 1 1 2	780	17341534
18	כפר עין	6 3 9 1 7 3 3	400	16141617
19	מקברה (בכפר עין-קליניה)	3 3 8 1 1 4 2	540	16421484
20	מרדה	6 3 9 1 1 1 2	440	16861687
21	נבי איסמעיל	1 3 8 2 2 2 3	620	17541760
22	נבי איסתיא	6 2 9 1 1 4 2	440	16341709
23	א-נבי יושע	5 2 9 1 1 1 2	510	16491696

מס'	שם המקום	גורמים א ב ג ד ה ו ז	רום	נ.צ.
24	א-נבלי נון	3 3 8 1 1 6 2	660	18441723
25	א-נבלי עוזר	3 3 9 1 1 4 2	560	17671714
26	א-נבלי עניר	3 3 8 1 1 2 2	440	16031514
27	א-נבלי רית	1 3 8 2 2 6 3	570	16001532
28	א-נבלי תול-אל-כילפל	5 2 9 2 1 3 2	510	16521694
29	א-נבלי תיריא	3 3 8 2 2 6 1	510	16951687
30	עין-ליברוד	6 3 9 1 1 2 2	780	17351513
31	עמוריה	6 3 9 1 1 1 1	680	16991633
32	ערורה	6 3 9 1 1 6 1	580	16641609
33	א-נבלי יוסף (קבר יוסף)	6 1 9 6 3 5 1	500	17711799
34	קובת א-נג'מה	3 3 2 1 1 1 3	700	18341506
35	רג'ל אל-ארבעין	6 3 8 2 2 1 2	660	16881781
36	שג'רת אבו-אל-אדהם	3 3 8 1 1 6 1	740	16451469
37	שג'רת אל-קבור	6 3 8 1 1 1 2	770	17331516
38	שג'רת אל-פחץ	6 3 8 1 1 5 1	810	17931682
39	שליח' אבו זרד	1 3 9 1 1 6 1	680	17191679
40	שליח' אבו אל-עבד	3 3 8 2 2 1 1	680	16401638
41	שליח' אבו אל-פתח	6 3 9 1 1 3 2	480	16371689
42	שליח' אבו ריכבה	6 3 8 1 1 2 2	730	17571458
43	שליח' אבו שושה	3 3 8 1 1 1 2	490	16911686
44	שליח' אחמד אל-קצב	3 3 8 1 1 1 3	580	16891683
45	שליח' אחמד אל-ברהמי	3 3 9 1 1 3 2	660	16671551
46	שליח' אלבריהם	3 3 9 2 2 5 2	524	16021610
47	שליח' אלקדח	2 3 9 1 1 3 2	760	17111598
48	שליח' אל-מונדר	7 3 9 1 1 3 2	550	17581684
49	שליח' אל-עתמן	3 6 9 1 2 4 3	520	16381691
50	שליח' בסין	3 3 8 1 1 4 2	540	16121498
51	שליח' בשלר	6 3 9 1 2 1 3	780	18041638
52	שליח' דוויר	3 3 2 1 1 3 2	580	17691411
53	שליח' דורד	3 3 2 1 1 1 3	770	17981545
54	שליח' זיד	2 3 8 2 2 6 1	810	17131639
55	שליח' זיתון	3 3 8 2 2 6 1	740	16291438
56	שליח' חאמד	6 3 9 1 1 1 2	770	17511602
57	שליח' חג'ג'	3 3 8 1 1 1 3	600	18191755
58	שליח' חאדר	6 3 9 2 2 6 2	500	16011605
59	שליח' חוסין	3 3 9 2 2 1 3	570	16351458
60	שליח' חטר	4 2 9 1 1 1 2	430	16371708
61	שליח' חסין נבלי-צאלח	6 3 9 2 2 6 1	760	17211401
62	שליח' חסין	3 2 8 1 1 4 2	480	16341713
63	שליח' יוסוף	3 3 9 1 1 6 3	530	15981527
64	שליח' יסירא	3 3 2 1 1 4 3	480	16151541
65	שליח' כאמל	3 3 8 2 2 6 1	960	17651578
66	שליח' מוזר	3 3 8 2 2 6 1	610	18501648
67	שליח' נציר (יאסר)	3 2 9 2 2 4 3	480	16611700
68	שליח' נצר	3 3 9 1 1 3 2	470	16791714
69	שליח' סלים	3 3 9 1 1 1 3	540	16181496
70	שליח' סלמן אל-פרסי	1 3 2 2 2 1 2	810	17221751
71	שליח' עבד אל-מוחסין	3 3 9 1 1 6 2	630	16511562
72	שליח' עבדאללה	1 3 8 1 1 1 2	780	17161428
73	שליח' עבדאללה	3 3 9 1 1 6 2	730	17211507
74	שליח' עבדללה	6 2 9 1 1 2 3	470	16351690
75	שליח' עג'מי	4 3 9 1 1 4 2	750	17541461

מס'	שם המקום	גורמים א ב ג ד ה ו ז	רום	נ.צ.
76	שליח' עוזיר	3 3 2 1 1 6 1	705	18311580
77	שליח' עומר	6 3 8 1 1 1 2	820	17441601
78	שליח' אבו אל-עיון	9 3 8 1 1 1 3	570	16421476
79	שליח' עליסא	3 3 8 1 1 2 2	660	16371501
80	שליח' עמאר	3 3 2 1 1 6 2	810	16981567
81	שליח' עת'מן	6 1 9 2 2 6 5	580	17121742
82	שליח' צלאח	6 3 9 1 1 6 1	790	17321538
83	שליח' צנובר	3 3 8 1 1 6 2	710	18331711
84	שליח' קטרוואני	3 3 2 1 1 6 2	820	16881556
85	שליח' רדוואן	3 3 8 1 1 6 1	580	16601607
86	שליח' שלבאן	3 3 8 1 1 2 3	820	17251461
87	שליח' שמילל	3 3 8 2 2 6 1	830	17971548
88	שליח' שרף	3 3 2 1 1 6 1	640	16111422

16201788

1. א-נבי-רבה

במקום מצוי מבנה תפילה עם כיפה. סביב המבנה יש חציבות בסלע, אלו הן שרידי גיתות ובור מים. במרכז גדל עץ **חרוב** ענק (כ-7 גזעים!) מסביב **אלות מסטיק**, **אשתרים ועוזרים**. על המבנה כתב מאן-דהו: "פריזר מי שטיפס"... מהכפר חג'ה יוצא שביל נוח, העולה לפסגה.

17711690

2. א-שליח' עלי

שריד חורש של עצי אלון. במקום מצוי מבנה מוגבה, דמוי במה, עשוי אבני גזית עתיקות שמידותיו 2x8x4. האתר פעיל חלקית ובו סמרטוטי נדר ונרות. במרחק כ-100 מ' מצפון גדלים עצים גדולים של **אלון וחרוב**.

17431657

3. א-שליח' טריא

מבנה קטן ביותר - 2x2 - חרב ומוזנח, מצוי בתוך חורשת **חרובים ואלונים** גדולים, בבית-הקברות שלב הכפר סויה. במקום לא ניכרת פעילות כלשהי. אתר יפה במיוחד.

16381435

4. אום-א-שליח'

מתחם מוקף חומה ובו שני בניינים וחצר. מבנה צפוני - מקאם עם כיפה בסגנון ממלוכי וכן מחראב. מבנה דרומי - חדר עם שרידי מחראב. בחצר שבמרכז - עץ **אלון** ענף וכן **עוזר קטן** ובור מים. המתחם כולו בנוי על מפלס תת-קרקעי - אולי מקום הקבורה. המקום מוזנח ומלא גללי צאן.

16331755

5. כפר אל-פנדוק - אתר ללא שם

מקום תפילה ללא קבר. מבנה חדש. בכניסה ניצבים שני עמודים עם בסיס וכותרת - עתיקים ובשימוש משני. בחצר מונח **תות** ענק וזקן, כלום אכול מבפנים ושרוע לאורך של כ-4 מטרים. ליד **התות** הזקן נשתל **תות** צעיר, שכפי הנראה נועד לתפוס את מקום העץ הוותיק. מחוץ לחצר מצוי משטח סלע ובו חצובים כמה בורות מים.

16331763

6. בלוט שליח' עלי

אלון מצוי בתוך שטח חקלאי. אין סימנים לפעילות מיוחדת כלשהי. כמו כן גדל במקום עץ **חרוב** גדול למדי.

16081794

7. כפר בקה - אתר ללא שם

במקום גדלה קבוצה צפופה של ארבע-עשרה **אלות מסטיק** גדולות מאוד, בעלות גזע שעוביו בין 30 ל-40 ס"מ. באתר יש מחצלות וסימני פעילות. המקום ממוקם צמוד לשביל היורד מכפר בקה.

17241648

8. ג'בל אל-מוציב

חורשת אלונים קטנה על גבל אל-מוציב, מעל לובאן א-שרקיה. ללא אתר או מבנה כלשהו.

17591800

9. ג'מע אל-עמוד

סמוך לממשל שכם, למרגלות הר גריזים. מבנה עם כיפה ירוקה וחצר, בלב בית-קברות קטן. האתר מוזנח. בחצר כמה עצי פרי ואקליפטוס.

17661624

10. ג'מע א-יתם

מבנה גדול ועתיק עם שני עמודי תמיכה במרכז. נראה ששימש בעבר כמסגד. מהקיר המערבי צומחת אלה ארץ-ישראלית גדולה וליד המבנה גדלים שני עצי תאנה. האתר מצוי בפינה הדרומית של תל שלה.

16131659

11. ג'מע ארזה

האתר ממוקם בעתיקות חורבת כורכוש מהתקופה הרומית-ביזנטית. במקום יש מבנה קטן עם כיפה, שאינו פעיל. בסמוך צומחים שני חרובים.

17841525

12. דיר-ג'ריר

עץ אלון ענק, מרשים במיוחד, בתוך חצר גדורה, בפאתי הכפר דיר-ג'ריר, סמוך לאחד הבתים. אין סימני פולחן מיוחדים.

17651542

13. הר בעל חצור (ג'בל עצור)

הפסגה המערבית של הר חצור. כיפה חשופה ועליה בולטים למרחוק כמה עצים, בהם אלון מצוי ואלון תולע. תצפית נוף יפה.

16761716

14. כפר זיתא

במקום מבנה של קבר עם כיפה, סביב דלת הכניסה למבנה סתות אבנים בסגנון קדום. בחצר נטוע עץ תות יפה.

18181595

15. חורבת כולצור

גבעה בולטת באיזור הכפר מע'ליר (גובה 840 מ') ועליה חורשה של עצי אורן הסלע גדולים ויפים, ללא אתר או מבנה הקשור אליהם. תצפית יפה במיוחד על מזרח השומרון.

16881734

16. חורבת עלם אל-הודא

בכיפת הר, מבנה דו-קומתי עם כיפה. אפשרות עליה לגג, לתצפית יפה ביותר. האתר אינו פעיל. סביב המבנה חורשה יפה של אלונים, אלות, חרוב, אשחר, עוזרר ואגס.

17341534

17. כפר יברוד

אלון תולע ענק על אם הדרך, בכניסה לכפר יברוד. שמור ומטופל. למרגלות העץ חגורת בטון (כנראה להגנה).

16141617

18. כפר עין

מסגד בכפר (בניה חדשה) בחצרו עץ שיזף גדול, מפוצל לכמה גזעים, וסביבו חגורת בטון. בסמוך שני עמודים עתיקים שכובים על האדמה.

16421484

19. מקברה (כפר עין-קיניה)

חורשת אלונים וחרובים יפה, כ-150 מ' מצפון לכפר עין-קיניה, סמוך לאתר קבורה על אם הדרך לעין-א-דילב. המקום אינו משמש לצרכי פולחן.

16861687

20. מרדה

במקום מבנה גדול נעול ושמור. בסמוך לו עץ חרוב גדול. המקום מצוי בין בתים וחצרות מיושבים בתוך הכפר מרדה. במפה שמו שייח' אבו שושה.

- 17541760
21. נבי איסמעיל
 חורשה גדולה של אלות אסלנסיות מרשימות ואלונים. בלב החורשה ממוקם מבנה תפילה עם חצר. בית-התפילה שמור ונקי, אך ללא ציוד נוסף. ממערב לו מצוי בית נוסף, בשלבי הרס ראשוניים.
- 16341709
22. נבי איסחיא
 האתר ממוקם בלב הכפר דר-איסחיא, במעין אי-תנועה, באמצע הכביש, סמוך למסגד הכפר. במקום עץ חרוב מצוי ודקל.
- 16491696
23. א-נבי יושע
 במקום יש מבנה וחצר. זהו אתר הפעיל עד היום. המקום ידוע במסורות כ"קברו של יהושע בן-נון". במקום עץ שיזף ואלה ארץ-ישראלית.
- 18441723
24. א-נבי נור
 מבנה תפילה שמור היטב וחצר. בתוך המבנה יש ירידה למפלס תת-קרקעי (מפלס הקבורה?). מתוך המפלס התת-קרקעי נושבת רוח, שמוצאה לא הוברר. סביב המבנה, על כל הגבעה, חורשה יפה של אלונים גדולים, אלות אסלנסיות וחרובים. אתר יפה במיוחד.
- 17671741
25. א-נבי עוזיר
 חצר גדולה, מוקפת חומה שהקפה 10x30 מ'. החצר מרוצפת ושמורה. במרכז מצבת קבר ענקית, אלה ארץ-ישראלית וחרוב ענק וכן קמרונים המצלים על חלק מן החצר. במסורת השומרנית מזוהה המקום עם קבר אלעזר ואיתמר הכוהנים.
- 16031514
26. חורבת א-נבי עניר
 חורש יפהפה, באוכף מצפון לוואדי עין א-ג'וז. משתרע על שטח של כ-100x100 מ'. בלב האתר יש מבנים חרבים, שאחד מהם משמש כבית-תפילה. באיזור מצויים שרידי עתיקות וחפירות שור רבות. האתר שמור, אך אינו פעיל.
- 16001532
27. נבי עית
 חורשת עצי אורן ירושלים בולטת למרחוק. בלב החורשה מקאם עם כיפה, מפותח ופעיל: שטיחים, נרות, פרחים ומטאטאים. ממערב למבנה במה בנויה ועליה עצי אורן גדולים ויפים. סביב אתר זה נטועים כ-3000 עצי אורן צעירים (כ-20 שנה). האתר ידוע בפולקלור כמקום סגולה להורדת גשמים.
- 16521694
28. א-נבי תול-אל-כפל
 במקום מבנה וחצר. אתר פעיל עד היום. המקום ידוע במסורות כ"קברו של כלב בן-יפונה". במקום חרוב גדול.
- 16951687
29. א-נבי תיריא
 במקום עץ אלון מוקף גדר אבן עם סמרטוטי נדר ונרות. האתר נראה פעיל למחצה. מצוי בלב איזור חקלאי.
- 17351513
30. עין-יברוד
 אלון מצוי ענק, סמוך לכביש המוביל לגרעין הקדום של הכפר עין-יברוד. האלון שמור ומטופל. גזעו ממולא אבנים. מרשים.
- 16991633
31. עמוריה
 בחצר מסגד הכפר עמוריה - עץ תות לבן, גדול מידות, יפה ושמור.
- 16641609
32. ערורה
 מבנה גדול, כפול כיפות, מוקף חצר. במבנה שני חדרים: אחד חדש, המשמש כנראה לתפילה, שמור ונעול עם מחצלות ומחראב. החדר השני - עתיק יותר - ובו מצבת

קבר עטופה נרות, מחצלות, ספרים ותוף ישן. בחצר עץ **שילף** ענק. המבנה ממוקם מדרום לכית-הקברות ובסמיכות לו (מעט צפונה מהמסומן במפה).

17711799

33. א-נביל יוסף - קבר יוסף

קבוצת מבנים עם חצר שבה עץ **תות** גדול. המבנה מזוהה עם קבר יוסף, בחלקת השרה הסמוכה לשכם. האתר שמור ופעיל ומשמש כמקום תפילה והדלקת נרות וכן כשיבה לאברכים מן האזור. פרטים נוספים מצויים בלקט מקורות "קבר יוסף" זאב ח. ארליך, בהוצאת בילס"ש עפרה.

18341506

34. קובת א-נג'מה

מבנה קטן עם כיפה, בולט למרחוק על פסגת (כמעט) הר כוכב השחר. המבנה נטוש וסמוך לו כמה עצי זית מנוונים ואשחר.

16881781

35. רג'ל אל-ארבעין

בולט למרחוק. מקאם קטן ששטחו 2×2 מ'. מצפון לו אלון מצוי ואלה ארץ-ישראלית עם שרידי מחצלות וסימני שימוש. סמוך לעצים חפור בור מים חרב. העצים יפים וגדולים במיוחד. מהמקום יש תצפית יפה.

16451469

36. שג'רת אבו-אל-ארהם

חורשת **אורנים** בולטת על פסגה שגובהה 746 מ', מדרום לכפר עין-קיניה. בלב האתר גדרת אבן ובה מחראב ולידה עץ **אורן סלע** גדול. בסמוך יש בור מים גדול ולא מתוחזק, המלא מים בחורף, וכן מבנה חרב נוסף - שני חדרים בצפון האתר. סביב המבנה נטיעות **אורן** חדשות (כ-30 שנה). בלמים בהירים יש תצפית נוף יפה על שפלת החוף.

17331516

37. שג'רת אל-קבור

בפאתי הגרעין העתיק של הכפר עין-יברוד, בלב שדה קברים מצפון לכפר. כיום יש שם עץ **אלון** בודד. לפי עדות תושבים ומטיילים, היו במקום כמה עצים נוספים, ביניהם עצים גדולים ממנו, שנכרתו בשנים האחרונות.

17931682

38. שג'רת אל-פחץ

במקום צומח עץ בודד (**אלון** זכר) על אם הדרך. בולט למרחוק. אין סימנים לפעילות סביב העץ.

17191679

39. תל אבו זרר

מבנה ששטחו 4×4 מ' עם חצר מקורה בחלקה. בתוכו מקאם יפה ופעיל עם שטיחים רבים, נרות, תכשיטים וסמרטוטי נדר. בחצר גדלים **עוזר גדול** ואגס. סביב האתר צומחת חורשת **אלונים** יפה במיוחד ובולטת למרחוק. תצפית נוף יפה במיוחד מעל גג המבנה.

16401638

40. שילח' אבו אל-עבד

במקום אתר קברים של הכפר הסמוך - פרהה - השוכן על האוכף שמדרום לכפר. באתר צומח עץ **אלון** גדול ויפה הבולט למרחוק. מהאתר יש תצפית נוף ואוויר נפלא.

16371689

41. שילח' אבו אל-פתח

האתר אינו מסומן במפה. במקום יש כמה עצים, שהמרכזי בהם סמוך מאוד לכביש הראשי של הכפר; זהו **אלון מצוי** ועליו כמה סמרטוטי נדר. האתר פעיל.

17571458

42. שילח' אבו ריכבה

בתוך אתר חורבת חיאן. במקום שלושה עצים קטנים של **אלון מצוי**. מקאם לתפילה ללא מצבת קבר. האתר פעיל ובו מחצלות, נרות ושמן. בקרבתו כמה עמודים עתיקים שכובים.

- 16911686
43. שניח' אבו שושה
 במקום שרידי מבנה תפילה הרוס. לידו עץ אלון בולט. המקום אינו מסומן במפה ואינו פעיל. המקום נקרא בשמו זה, אך במפה מסומן בשם זה אתר אחר - מרדה, ראה נ.צ. 16861687
- 16891683
44. שניח' אחמד אל-קצב
 במקום שרידי מבנה תפילה (שני נדבכים בלבד) הנראה עתיק. בסמוך לו עץ חרוב גדול. מהמקום תצפית נוף על מרדה והעמק הסמוך.
- 16671551
45. שניח' אחמד אל-ברהמי
 מבנה עם כיפה. בפנים חדר גדול עם שטיחים, שמור ומטופל. בתקרה קשתות גדולות. ליד המבנה ארבעה ברושים גדולים. מצבת קבר בחוץ.
- 16121600
46. שניח' איברהים
 חורש מקודש על שרידי קירות (אולי במה?) בתוך חורבת כפר תות. בסמוך חציבות רבות בסלע ושרידי בור חצוב.
- 17111598
47. שניח' איקדה
 בפאתי הכפר ג' לג' לילה, סמוך לבית-הספר של הכפר; מבנה קטן עם כיפה - שמור ונעול, בסמיכות לאתר קברים. במדרון שמדרום לאתר פזורים עצי חרוב רבים.
- 17581684
48. שניח' אל-מונדר
 תרגום השם: שניח' הנדריס. עץ חרוב גדול בשולי הכפר יתמא וסביבו כמה עצי חורש קטנים יותר. במקום סימני פעילות, הכוללים סמרטוטי נדר ונרות שמו.
- 16381691
49. שניח' אל-עתמן
 במקום מבנה תפילה קטן עם כיפה, השוכן בסמוך לבית-הקברות של הכפר. בתוך בית-הקברות, בסמיכות לא מחילבת למבנה, שני עצי חרוב. מהמקום יש תצפית יפה על הכפר חריס. המקום שמור ונעול.
- 18041638
50. שניח' בשרי
 מבנה סמוך לבתים הקיצוניים של ג' לוד קמרון, שחלקו התחתון חצוב. בתוכו סימני פולחן: נרות ושמן. סביבו שלושה עצי אלון יפים.
- 17981545
51. שניח' זור
 חורשה יפה ביותר: אלונים וקטלב (!) עם תצפית על בקעת סמיה. האיזור ממוקם בשולי אתר חציבה ושרוי בסכנת השמדה.
- 16291438
52. שניח' זיתון
 מתחם מוקף חומה, ששטחו 30×20 מ' ובו חצר ושני מבנים. מבנה דרומי - מקאם ומחראב ולידו מבנה נוסף עם מחראב הרוס. מבנה צפוני - כמה חדרים הרוסים. בחצר בור מים ועצי עוזרר ואלון. מחוץ למבנה, ממערב - מבנה נמוך, כנראה קבר. ממזרח - בור מים נוסף. האתר אינו פעיל.
- 16121498
53. שניח' בסין
 מבנה קטן ששטחו 3×3 מ', עם כיפה, ממוקם ליד מעיין קטן, שהישיקה בעבר בית-שלחין. המבנה (עם מחראב) מוזנח לחלוטין. בצמוד לו בריכה קטנה, האוגמת את מי המעיין. בסמוך עצים גדולים של תאנה ותות.
- 17691411
54. שניח' דוויר
 מבנה חרב ששטחו 5×5 מ' עם מחראב. בצמוד לו חצר מוקפת גדר אבנים נמוכה ובה עץ זית זקן ומרשים.
- 17131639
55. שניח' זיד

מקאם שמור עם כליפה יפה, בראש ג' בל טרוג'ה. במבנה מחצלות, נרות, תופי עור ומים. סמוך לו מבנה חרב, ששימש עד 1984 כמגורי זקן ששמר על המקום. בסמוך בור מים פעיל. סביב האתר חורשה יפה ביותר של אלונים ורימונים. מהמקום תצפית נוף יפה במיוחד.

17511602

56. שילח' חאמר

בלב גרעין הכפר סינג'ל. במפות נקרא בטעות "שילח" מחמד". סמוך לאחד המבנים צומח עץ תות ענק, ללא סימני פעילות וללא מבנה כלשהו הצמוד אליו.

18191755

57. שילח' חג'ג'

במורדות ג' בל גדוע, סמוך לבית הקיצוני של בית פוריק, חורשת אלונים קטנה ובה אלון אחד גדול ובולט. למרגלות העצים שרידי חציבה, אולי קברים, הסתומים בחלקם.

16011605

58. שילח' חאדר

מבנה עם כליפה, שני חדרים, האחד משמש לתפילה (מחראב). המבנה מוקף חומת בטון חדשה ובחצרו מצויים קברים ישנים וחדשים ועצי זית ואקליפטוס. אתר לא פעיל.

16341458

59. שילח' חסינן

מקאם עם כליפה. בתוכו מצוי חדר עם מחראב, נרות שמן. מוזנח אך פעיל בכל יום חמישי. המבנה נמצא בתוך מכלול של מבנים חצובים בסלע ולידו בית-קברות קטן. מעט מתחתיו צומח עץ אלון (15 מ' גובה) גדול ומרשים במיוחד!

16371708

60. שילח' חטר

מסגד (ולי) הכפר דר-איסתיא. במקום מבנה קבר פעיל, עץ שקד גדול (מת) וכן אלון גדול.

17211402

61. שילח' חסינן נבי-צאלח

צמוד למסגד הכפר א-רם, מבנה מוארך בעל שני חדרים, המשמש כבי"ס יסודי. צמוד לו חצר מגודרת, מרוצפת אבן, שבקירה הדרומי-מחראב. בחצר עץ תות יפה, אבנים רבות בשימוש משני. הכניסה לחצר מרשימה במיוחד: שני עמודים עתיקים בשימוש משני וכן כותרות ואבן משקוף מעוטרת, חדשה יחסית.

16341713

62. שילח' חסינן

במקום מבנה קבר עם כליפה, שבחצרו גדל אלון מצוי גדול. המבנה בולט למרחוק, ממוקם סמוך לבית-הקברות של הכפר. האתר פעיל.

15991527

63. שילח' יוסוף

מבנה מוארך. מסגד פעיל של דיר-עמר. מצבת קבר מחוץ למבנה. עץ תות לבן, גדול גזע.

16151541

64. שילח' יסירא

אינו מופיע במפות. סמוך לכביש הכניסה לשוב נחליאל. קבר שילח' עם מחראב - שני חדרים קטנים בסגנון ממלוכי. המקום מוקף חומת אבנים ששטח 15x19 מ'. האתר חרב. סביב המבנה כמה עצי אלון יפים וגדולים. פינת חמד.

17651578

65. שילח' כאמל

מבנה חדש ללא שרידים עתיקים, שמור ונקי עם סימנים לפעילות מועטת. לידו שני עצי עוזר קטנים.

18501648

66. שילח' מוזר

עץ חרוב גדול ובולט על כליפה, מדרום לכפר מגדל בני פדל, ללא סימני פולחן פעיל.

16611700

67. **שליח' נצר (יאסר)**
האתר ללא מבנה כלשהו, סמוך לגורן הכפר. במקום גדולות חמש אלות מססיק.
16791714
68. **שליח' נצר**
בכניסה לכפר זיתא, קבר בודד מגודר ולידו עץ תמר צעיר.
16181496
69. **שליח' סלים**
מבנה עם מחראב הרוס, לצדו חצר של מסגד פתוח עם מחראב מוזנח. בסמוך, בור מים חדש יחסית עם שוקת מבסיס עמוד עתיק ובצמוד עץ חרוב גדול (6 גזעים).
17221751
70. **שליח' סלמן אל-פרסי**
מבנה דו-קומתי מרובע עם כיפה. מגג המבנה תצפית יפה על מרכז השומרון. סביב המבנה חורשת אלונים גדולה. בסמוך מאוד לכאן מצוי הישוב יצהר.
16511562
71. **שליח' עבד אל-מחסין**
בלב איזור הקבורה של הכפר ג'יביא. ליד אתר הקברים חורשה בשם: "אל ארבעין" ובה אלונים, אלות, חרוב ורימון. בסמוך מערת קבורה חצובה.
17161428
72. **שליח' עבדאללה**
חצר מגודרת ובה מערה קטנה. ליד החצר חורשת עצי אלון גדולים. האתר אינו פעיל. סמוך לכפר עקב. מקום יפה.
16351690
73. **שליח' עבדאללה**
במקום שני קברים קטנים ללא מבנה. בסמוך שני עצי אלון, אחד מהם גדול, בין חצרות, סמוך לבית"ס, בכניסה לכפר.
17251461
74. **שליח' עג'מי**
עץ חרוב בודד צומח מתוך הסלע, בין בית ישן לחדש, בשביל העולה מבורקה לדר-דבואן.
81311580
75. **שליח' עוזיר**
סמוך לכפר אל-מע'ייר, מבנה חרב הכולט למרחוק. לידו שני עצי חרוב קטנים.
17441601
76. **שליח' עומר**
מבנה יפה עם כיפה - שטחו 2×3 מ' - עם אבן משקוף עתיקה. המבנה עתיק, אך מטופח ופעיל. סמוך למבנה, מדרום, מצבת קבר. בסמיכות גדלים שלושה עצי מיש גדולים.
16421476
77. **שליח' אבו אל-עיון**
קבר שליח' וחורשה במורד ההר מדרום לעין-קיניה. במקום מבנה עם קבר בכניסה, המשמש לתפילה, וכן קבר נוסף. לידם עץ קטלב ענק וסביבו חורשה טבעית. כ-100 מ' ממערב, עץ אלון גדול ממדים על-גבי במת אבו, בסמיכות למעיין. ביניהם מערכת מבנים, ששימשה כפנסיון עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. האתר יפה במיוחד.
16371501
78. **שליח' עיסא**
מבנה תפילה בלב איזור הקלאי. המבנה חרב, אך נשתמר כמעט עד לנדבכי הגג. סביבו חורשה קטנה של אלונים גדולים. אינו מוחזק ואינו בשימוש.
16981567
79. **שליח' עמאר**
שרידי מסגד בתוך ה"מקברה" של הכפר. בסמוך צומח עץ תות גדול.
17121742
80. **שליח' עת'מן - כפר עוריף**
במקום בנוי מסגד הכפר. בחצרו עץ אלון ענק. (המסגד המסומן במפה: "גמע אל ארבעין", אינו קיים).

17321538

81. שניח' צלאח - שניח' יוסף

שניח' צלאח - עץ מיש מרשים ניצב על-גבול במת אבן עתיקה (7x6x2 מ') ומרשימה ביותר. כ-100 מ' מדרום-מזרח שניח' יוסף. מבנה קטן עם כיפה ירוקה, במרכז אתר קברים של הכפר. המבנה שמור, פעיל, מטופח.

18331711

82. שניח' צנובר

חורשת עצים מצפון-מזרח לעקרבה, ללא מבנה קבר. באתר עצים מסוגים שונים, אך הבולט שבהם הוא קבוצת אורן ירושלים, הגדל "הפוך", כלומר - צמרתו מכופפת כלפי מטה. אתר יפה במיוחד.

16881556

83. שניח' קטרוואני

קבר שניח' כפול כיפה, הבנוי על יסודות כנסיה ביזנטית, שממנה נותרו שני טורי עמודים באתרם. המתחם מוקף חומה ובו כ-100 אלונים גדולים ומעט חרובים. ליד המבנה בור מים חרב וכן קבר עם מצבה מאבן אדומה. שטח המתחם 80x100 מ'.

16601607

84. שניח' רדוואן

סמוך לכפר ערורה, על כיפה בולטת. ממערב לו מבנה קטן ששטחו 3x3 מ', בולט למרחק, חרב למחצה (כיפתו שבורה בחלקה). לידו שני עצים, אלון וחרוב. אינו פעיל.

17251461

85. שניח' שיבאן

קבר שניח' כפול כיפות. חדר מערבי - חדר תפילה, שטיחים, ספרי קוראן רבים, נרות וכלים מקודשים רבים - פעיל ומטופח. חדר מזרחי - מבנה ובתוכו מצבת קבר עטופה. סמוך לקבר עץ עוזרר קוצני עם סמרטוטי נדר. סביב הקבר מעיין קטן, עצים גדולים של אלון מצוי, שרידי בית-בד ומערות קבורה (תקופת בית-שני) רבות.

17971548

86. שניח' שמייל

חלקת קברים קטנה בפאתי כפר מלכ (מאקברה). לידה שני אלונים יפים למדי.

17211507

87. שניח' עבדאללה

מקאם על ראש ג'בל ע'רטיס. מבנה תפילה עם חדר פתוח ובו מצבת קבר עטופה ירוק. שרידי כתובות. המקום אינו פעיל והוא מוזנח לחלוטין. לידו עצים יפים ושרידי חציבה רבים מתקופת בית-שני. תצפית נוף יפה.

16111422

88. שניח' שרף

חורשת עצים יפה ללא מקאם.